

primary school pupils in the interaction between school and family. Perspective is the study of the problem of continuity in formation of the environmentally expedient behavior of preschool children and primary school pupils.

Key words: *environmentally expedient behavior, environmental education, pedagogical conditions, forming stage of the experiment, forms and methods of formation of environmentally expedient behavior, primary school pupils, environmental circle, parents of the primary school pupils.*

УДК 378.091.12:005.25](091)

Лариса Корж-Усенко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-9538-4147

DOI 10.24139/2312-5993/2017.07/178-189

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: РАКУРС РЕТРОСПЕКТИВИ

У розвідці здійснено спробу розкриття соціально-правового статусу і престижності праці науково-педагогічних кадрів, низку привілеїв, що надалися викладачам вищої школи в умовах Російської і Австро-Угорської імперій. З'ясовано рівень матеріального й соціального забезпечення, національні, соціальні та гендерні особливості професорсько-викладацького складу. Здійснено поліаспектний аналіз студентського контингенту, схарактеризовано правове становище вихованців вищих навчальних закладів. Проаналізовано реалізацію учасниками педагогічного процесу у вищій школі України на початку ХХ століття низки академічних, корпоративних, громадянських та політичних прав, права соціального захисту.

Ключові слова: *викладачі вищої школи, науково-педагогічні кадри, професорсько-викладацький склад, студенти, права та обов'язки, університет, вищий навчальний заклад.*

Постановка проблеми. Нормативно-правова база освітньої галузі вищої освіти, зокрема Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) [5], засвідчує спрямованість державної політики на визнання людини найвищою соціальною цінністю, якнайповнішу реалізацію ідеї академічної свободи, розвитку потенціалу кожної особистості в різних видах життєдіяльності, забезпечення комплексу прав і обов'язків учасників навчально-виховного процесу, що є суголосним євроінтеграційним процесам.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти означеної проблеми представлено в контексті низки сучасних досліджень: історія університетів та вищих навчальних закладів України в умовах Російської та Австро-Угорської імперій (Н. Дем'яненко, О. Драч, К. Кобченко, Г. Косінова, Л. Левицька, Я. Мокляк, В. Павлова, С. Пахолків, С. Посохов, Н. Ріккарді, Т. Удовицька), функціонування вчених рад, підготовка науково-педагогічних кадрів (С. Додонова, Л. Зеленська, І. Костенко, С. Куліш,

Т. Маурер, А. Павко, Т. Стоян), історичні аспекти організації самостійної роботи й функціонування органів самоврядування, товариств та організацій студентської молоді (В. Бенера, В. Благий, І. Гурак, Р. Ковалюк, В. Масич, А. Чортенко). Водночас більшість авторів переважно фокусують увагу на юридичних проблемах процедури атестації, формування науково-педагогічного складу вищої школи, політичній та громадській активності студентської молоді в імперський період, ніж на посиленні правосуб'єктності учасників педагогічного процесу.

Мета дослідження – схарактеризувати комплекс прав та обов'язків викладачів і студентів на початку ХХ століття, визначити соціально-правовий статус учасників педагогічного процесу в умовах Російської та Австро-Угорської імперій.

Методи дослідження. У розвідці використано низку методів: текстологічного аналізу – при опрацюванні архівних матеріалів та наукової літератури, синхронного аналізу – для з'ясування прав та обов'язків викладачів і студентів вищих навчальних закладів України на території Російської та Австрійської імперій, діхронного аналізу – для розкриття динаміки змін контингенту та соціального статусу студентської молоді, методу узагальнення – у процесі формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним законодавством Російської і Австрійської імперій, усі штатні викладачі зараховувалися до категорії державних службовців відповідної табельно-станової ієрархії. Це сприяло посиленню престижності професії викладача й засвідчувало підпорядкованість науково-педагогічної діяльності суворому бюрократичному контролю. У нормативних документах наголошувалося на імперських «вірнопідданських чеснотах» викладачів як провідників державної політики в галузі вищої освіти. Водночас важливим стимулом для здобувачів учених ступенів і викладацьких посад було забезпечення їх носіїв низкою прав та привілеїв, присвоєння почесних титулів, чинів високих класів і рангів. Синхронний аналіз засвідчує: якщо в імперії Габсбургів функціонувала конкурсна система заміщення ваканцій, то загальним Статутом російських університетів 1884 року допускалося призначення «зверху» (з допомогою міністерства і попечителя) [2]. Спільним для освітньої практики обох імперій були затвердження кандидатур претендентів на викладацькі посади рішенням уряду або імператора. Крім того, у Російській імперії присвоєння доктору наук чина дійсного статського радника уможливлювало отримання спадкового дворянства, а звання одинарного професора гарантувало чин статського радника. Запорукою кар'єрного зростання викладача вищої школи були, передусім, стаж викладацької роботи та лояльність до чинної влади.

Суттєво диференційований статус викладачів був пов'язаний не тільки з їхнім освітнім цензом та професійно-кваліфікаційним рівнем

(зокрема, приват-доцентів і професури), але і з юридичною повночинністю вищих шкіл різних типів. Якщо університетські науково-педагогічні кадри послуговувалися найширшим комплексом преференцій, то більшість представників професорсько-викладацького корпусу недержавних вищих навчальних закладів, позбавлені службових прав та пенсійних пільг, були змушені працювати за сумісництвом.

Щодо матеріальної еквівалентності оплати праці науково-педагогічних кадрів слід зазначити, що ординарний професор у Російській імперії пересічно отримував 3000 крб., екстраординарний професор – 2000 крб., доцент – 1200 крб., лектор іноземних мов – 1000 крб. на рік [8]. Зважаючи на виняткову цінність та суспільне значення інтелектуальної праці, на початку ХХ століття представники науково-педагогічної громадськості домоглися збільшення вдвічі окладів викладачам вищих навчальних закладів. Синхронний аналіз показує гідний рівень матеріального забезпечення викладачів підавстрійських вищих шкіл та актуальність проблеми суттєвої диференціації заробітної платні: якщо професура вирізнялася солідним матеріальним забезпеченням, то викладачі нижчих категорій отримували вельми скромну винагороду за свою працю.

Свідченням визнання авторитетності викладачів вищої школи є активне залучення професури до роботи в законодавчих і виконавчих органах, міністерських та училищних комісіях, органах міського й місцевого самоврядування. Слід зауважити на широкому представництві професорів Галичини й Буковини (зокрема українців) у Віденському парламенті та крайовому сеймі, що дозволяло брати безпосередню участь у вирішенні назрілих проблем суспільства [11]. Установлено, що на відміну Австро-Угорщини, повноцінна реалізація академічних обов'язків викладачами вищих шкіл Російської імперії унеможлиблювалася жорсткими цензурними обмеженнями, браком свободи викладання і наукової творчості.

Динаміка розвитку науково-педагогічного потенціалу засвідчує тенденцію до поступової демократизації професорсько-викладацького складу завдяки переважанню представників недворянських верств. Проте репрезентація викладачів міщанського, купецького і особливо селянського походження, (що була основою формування національної еліти) була вкрай незначною в умовах обох імперій. Аналіз національних характеристик викладацької корпорації підросійських та підавстрійських університетів засвідчує значну питому вагу німців (особливо в перші десятиліття функціонування університетів), а на Галичині – поляків. До початку ХХ століття діяли обмеження щодо викладацької діяльності іудеїв в університетах Російської імперії. Збільшення кількості росіян (вихідців з великоросійських губерній) було зумовлене секретним наказом Міністерства освіти 1898 року «Про посилення російського елемента серед викладачів і студентів» [13]. Загалом, у професорсько-викладацькому складі вищих шкіл Російської імперії

етнічних українців було значно більше, ніж в Австрійській, проте багато з них вважали себе росіянами або мали подвійну російсько-українську ідентичність; натомість викладачі-українці вищих шкіл Галичини і Буковини вирізнялися високою національною свідомістю. Методом порівняння встановлено, що недопущення до викладання або захисту дисертації, звільнення з посади через політичні погляди ширше практикувалося в Російській, ніж в Австрійській імперії. Характеризуючи гендерний аспект проблеми, слід зазначити, що на початку ХХ століття перші жінки-викладачки з'явилися у складі Київського університету, Вищих жіночих курсів Києва та Харкова [6; 4].

Завдяки ретроспективному аналізу виокремлено низку обов'язків викладача вищої школи, актуальних для професорсько-викладацького корпусу Російської та Австрійської імперій: мати відповідний науковий ступінь та професійну кваліфікацію; усвідомлювати високу суспільну місію вченого, бути провідником національної (державної) політики в галузі вищої освіти, брати активну участь у життєдіяльності вищого навчального закладу й залучатися до розроблення стратегії розвитку вищої освіти; забезпечувати належний науково-методичний рівень викладання, готувати статті, монографії, рецензії, здійснювати керівництво дисертаціями здобувачів наукових ступенів; дбати про професійне самовдосконалення (закордонні стажування, конференції, роботу в наукових товариствах); здійснювати просвітницьку функцію серед населення.

Методом узагальнення виокремлено комплекс прав, характерних для викладачів навчальних закладів на території України: академічних (у сенсі реалізації свободи викладання і наукової творчості), корпоративних (участь у засіданнях колегіальних та дорадчих органів), громадянських та політичних (свобода слова і совісті, захист власної честі та гідності, право обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування), право соціального захисту (на гідну оплату праці, пенсійне забезпечення та достатній життєвий рівень). Доведено, що стабілізація правосуб'єктності викладачів Російської імперії на початку ХХ століття унеможлиблювалася суворою цензурою навчальних посібників, перевіркою «політичної благонадійності» змісту навчальних курсів і дисертацій, пильним наглядом поліції тощо.

З'ясовано, що засобами стимулювання результативної науково-педагогічної діяльності були: надання особистого дворянства, присвоєння титулів і вищих статських чинів, преміювання, відзначення кращих викладачів орденами, залучення до експертної діяльності, забезпечення науковими відрядженнями за кордон, делегування на міжнародні конференції, урочисте святкування ювілеїв, заснування на честь видатних учених премій і стипендій для студентів з особливими успіхами в певній галузі знань, видання наукових і методичних праць коштом університету,

пристойне пенсійне забезпечення, матеріальна допомога в разі хвороби, надання пенсій вдовам та стипендій дітям професорів тощо. Колеги і вихованці засвідчували свою пошану та вдячність виданням збірників праць і спогадів про авторитетних учених і наставників.

Текстологічний аналіз джерел показує, що студенти Російської імперії поділялися на звичайних (повноправних, які могли отримати диплом) і вільнослухачів, тоді як в Австро-Угорщині – на звичайних, надзвичайних і госпітантів («гостей»). Правовий статус слухачів недержавних вищих шкіл вирізнявся менш обтяжливою регламентацією соціальних та особистих питань життєдіяльності за браком пільг, властивих студентам університетів. Право вступу до російських університетів забезпечували атестат класичної гімназії (або свідоцтво духовної семінарії), довідка поліції щодо бездоганної благонадійності абітурієнта та його батьків. Водночас вступники до недержавних вишів зараховувалися передусім на основі конкурсу атестатів. Університетські студії Австро-Угорщини ґрунтувалися на восьмирічній гімназійній програмі, технічні вищі школи – на семирічній програмі реальної школи [14, 256].

У 1913–1914 роках у вищих школах на українських землях Російської імперії навчалася 31 тисяча осіб [10]. Близько третини студентства здобувала освіту в університетах, п'ята частина – на вищих жіночих курсах [15, 448], відповідно 15 % і 17 % – в інженерно-технічних та комерційних інститутах. Представництво непривілейованих верств населення у студентському складі Київського, Харківського і Новоросійського університетів (порівняно із загальноросійським контекстом) було більшим на 5–8 %. Так, у 1915 році сини дворян і чиновників у Харківському університеті становили 25,4 %, духовенства – 6,9 %, селянства – 16,6 % [16, 90]. Частка студенток непривілейованого походження на Вищих жіночих курсах Києва, Харкова, Одеси станом на 1917 рік зростає до 55–57 %, у Київському комерційному інституті – до 57,7 %, а на Харківських Вищих комерційних жіночих курсах – до 72,2 %, що було пов'язано з пом'якшенням обмежень, характерних для державного сектора: національних, статевих, освітніх. Синхронний аналіз показує, що тенденція до демократизації студентського складу на початку ХХ століття була характерною і для південнозахідних університетів [3].

Правове становище багатонаціонального студентства в умовах Російської імперії ускладнювалося політикою великодержавного шовінізму. Збільшення кількості вихідців із великоросійських губерній пов'язано із секретним циркуляром Міністерства освіти «Про посилення російського елемента серед викладачів і студентів» (1898 р.) [13]. До початку ХХ століття українці за походженням складали близько 20 % студентів підросійських університетів (найбільше – в Харківському університеті) [20]. Українське студентство належало до найбільш дискримінованих етногруп: за

збереження літератури рідною мовою або клопотання про викладання українознавчих дисциплін зараховували до «неблагонадійних». Водночас попри урядові обмеження (3-5%) для представників іудейського віровизнання, у 1915 році євреї становили 33% студентського складу Новоросійського та 27% – Харківського університету [16, 89]. Оскільки в цей час понад 50% слухачок Київських Вищих Жіночих Курсів були іудейками, міністерство рекомендувало попечителю вжити відповідних заходів, проте враховуючи «збитковість» різких змін контингенту, було дозволено дотримуватися 10% норми (як у Харківському технологічному інституті) [18].

Методом діахронного аналізу виявлено тенденцію до посилення національної дискримінації у вищій школі Галичини: якщо в 1863 році українці становили переконаливу більшість серед студентів Львівського університету, то на початку ХХ століття відсоток студентів-українців знизився майже вдвічі [12, 310], принаймні, у матеріалах офіційної статистики [19, 36], що призвело до ескалації міжетнічних конфліктів. Натомість у Чернівецькому університеті найчисельніші студентські громади становили німці (424 особи), румуни (302), українці (288), поляки (82) [14, 304], що більш відповідало структурі національного складу мешканців Буковини. У 1900–1914 роках частка поляків в університеті складала 44–49%, українців – 27–31%, євреїв – 20–28% [1, 13]. Якщо українці переважали на теологічному факультеті, що надавав безкоштовну освіту, то євреї – на медичному. Адже більшість студентів-українців були дітьми селян, священиків, службовців, натомість серед більш заможних євреїв переважали вихідці з торговців, службовців, а також банкірів та підприємців.

Права студентів Російської імперії передбачали вільний вибір навчального закладу й окремих предметів для вивчення, можливість переходу до інших вишів, право претендувати на матеріальну допомогу та пільги (щодо зменшення плати за навчання, відбуття воїнської повинності), а після успішного складання державних іспитів – на здобуття права на класний чин і державну службу. Водночас у Статутах та «Правилах» визначалося широке коло обов'язків студентів, зокрема: підкорятися керівництву навчальних закладів, дотримуватися вимог відомчих регламентів, сумлінно ставитися до навчання та виконання обов'язків, мати гарну поведінку, зберігати безшлюбність, мати охайний вигляд, носити формений одяг, відпрацювати на державній службі визначений термін; не схвалювати і не піддавати критиці адміністрацію і викладачів. Про намір влади уподібнити права та обов'язки студентів до курсантів військових училищ свідчить міністерський циркуляр «Правила віддачі честі студентами університетів царській сім'ї, опікуну навчальної округи, професорам», концентрація інспекцією повноважень щодо студентських проблем, включно з розподілом стипендій, гуртожитків, пільг.

На початку ХХ століття було передбачено такі покарання студентів: зауваження, догана, догана із занесенням до штрафної книги, арешт у карцері (скасований у 1902 р.) тривалістю до 4 тижнів, попередження про виключення, тимчасове виключення із ВНЗ на 1–3 роки із правом поновлення, остаточне виключення, віддання в солдати. З одного боку, молодь вдавалася до радикальних форм боротьби за власні права (включно з хімічними обструкціями, посяганням на життя царя та високопосадовців), з іншого – уряд віддавав перевагу жорстким репресивно-каральним засобам. Через поширеність волелюбних настроїв сучасники часто порівнювали студентство із Запорізької Січчю. Щоб упокорити молодь, російський уряд дозволив інспекторам здійснювати екзекуції і карати учасників масових заворушень військовою службою – згідно з «Тимчасовими правилами про студентські організації» (1901 р.) і «Тимчасовими правилами про відбування військової повинності вихованцями вищих навчальних закладів» (1899 р.). Щороку сотні студентів вилучалися зі складу Київського університету (в 1909 р. – 720 осіб) та інших вищих шкіл [17]. Водночас у 1901 році порушення національних прав у Львівському університеті зумовило масову сецесію 600 українських студентів до інших вищих навчальних закладів країни.

Синхронний аналіз показує, що ширшими академічними правами були наділені студенти Австро-Угорщини, які могли обирати навчальні предмети, керуючись власними інтересами та потребою підготовки до складних державних іспитів. Прикметно, що на початку ХХ століття українські студенти в умовах обох імперій віддавали перевагу юридичному факультету, що дозволяло обстоювати власні права і заробляти гроші на навчання. Виявлено, що правова нерівність студентства державних і недержавних вищих шкіл обумовлювалася різним юридичним статусом цих закладів, адже випускники останніх не мали прав на працевлаштування та чин. До найвразливіших категорій належало жіноцтво, позбавлене станових і професійних прав, яке потерпало від невизначеності державного курсу щодо вищої жіночої освіти. Так, хоча Харківський університет у 1907 році вирізнявся найбільшою в імперії кількістю вільнослухачок – 450 жінок, проте в 1908 році через реакційну урядову політику їх кількість вдвічі зменшилася. За законом 1911 року жінкам було дозволено складати іспити в державних університетських комісіях, а посвідчення про закінчення Вищих жіночих курсів прирівняно до університетських дипломів. Якщо на початку ХХ століття частка жінок коливалася в межах 10 % студентського складу Львівського та Чернівецького університетів [14], то на підросійській Україні жіноцтво віддавало перевагу вищим жіночим курсам.

Щодо реалізації права соціального захисту, то охопленість різними видами пільг у різних ВНЗ становила від 1/5 до 1/10 контингенту вищих шкіл Російської імперії. Оскільки державні стипендії надавалися тільки особам

християнського віросповідання, не поміченим у «протиправній поведінці», це часто спонукало студентів до зміни релігійної приналежності та громадянської позиції. Хоча на базі кожного закладу існували товариства допомоги нужденним вихованцям, проте їх діяльність переважно полягала у сприянні дешевого харчуванню, працевлаштуванню, наданню кредитів. У 1906 році студенти домоглися успіхів у захисті права на шлюб, дозвіл на який надавався керівництвом університету. Невлаштованість особистого життя, хронічне недоїдання, житлові проблеми, економічна скрута, політичні переслідування були причинами девіантної поведінки, частих хвороб і суїцидів у студентському середовищі. Натомість в Австро-Угорщині питанням соціального захисту опікувалися загальновишівські студентські товариства. На підставі свідоцтва про бідність 33–46 % сумлінних студентів звільнялися від плати за навчання повністю чи наполовину [1]. У студентських гуртожитках діяли їдальні з дешевим харчуванням.

Аналіз джерел показує обмеженість особистих та громадянських прав студентської молоді в Російській імперії, переслідування проявів громадянського активізму, колективних заходів (зібрань, гуртожитків, подання спільних заяв). Утвердженню правосуб'єктності студентів мали б сприяти органи студентського самоврядування, проте сфера їх компетенції у вищій школі Російської імперії була надто вузькою. Унаслідок урядових заборон та утисків діяльність студентських земляцтв і товариств не мала стабільного характеру. Хоча студентству вдалося домогтися тимчасово зміцнення власного статусу під час революції 1905–1907 років (скасування низки обмежень щодо вступників та легалізації діяльності самодіяльних студентських організацій), проте в 1908 році ці новації було скасовано урядом. Натомість студентські товариства Галичини й Буковини, найчисельнішими з яких були «Товариство Братньої допомоги студентів Львівського університету», «Український Студентський Союз», «Січ», «Союз», польська «Читальня Академічна», єврейське «Товариство ригорозантів», німецькі бурші, вирізнялися соціальним активізмом [7, 116–164; 9, 205–214]. Провідними напрямками їх роботи були освітня й самоосвітня, наукова, культурно-просвітницька, громадсько-політична, фізкультурно-оздоровча, добродійна, видавнича. Численні з'їзди українських студентів вищих шкіл Австрії у Львові, участь у міжнародних студентських вічах, конгресах, членство в товариствах засвідчують тенденцію до консолідації молодіжного руху в національному і світовому вимірах.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, на початку ХХ століття правовий статус учасників педагогічного процесу у вищій школі на території України зазнав подальшого розвитку. Виокремлено низку обов'язків викладача, актуальних для професорсько-викладацького корпусу Російської та Австрійської імперій: наявність професійної кваліфікації та наукового ступеня; забезпечення належного

науково-методичного рівня викладання, підготовка наукових праць, керівництво дисертаційними дослідженнями здобувачів; постійне професійне самовдосконалення; усвідомлення високої суспільної місії вченого, активна участь у життєдіяльності вищого навчального закладу, залучення до розроблення стратегії розвитку вищої освіти; реалізація просвітницької функції серед населення. Узагальнено комплекс прав, характерних для викладачів навчальних закладів на території України: академічних (свободи викладання й наукової творчості), корпоративних (участь у колегіальних зібраннях та дорадчих засіданнях), громадянських і політичних (обирати та бути обраними до органів державної влади, установ місцевого самоврядування), право соціального захисту (достатній життєвий рівень, гідна оплата праці, пенсійне забезпечення).

Доведено, що стабілізація правосуб'єктності учасників педагогічного процесу в підросійській вищій школі України унеможлиблювалася відсутністю Конституції, цензурою посібників, навчальних курсів і дисертацій, пильним наглядом поліції тощо. Через уповільненість інституційного розвитку органів студентського самоврядування в підросійських університетах порівняно з підавстрійськими, студенти Галичини й Буковини вирізнялися більшою організованістю та корпоративною солідарністю в посиленні власної правосуб'єктності, захисті академічних та корпоративних прав, громадянських і політичних свобод.

Подальшого дослідження потребують питання організації взаємодії українських викладачів і студентів в умовах імперського та європейського просторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Благий, В. Б. (2003). *Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01). Львів (Blahui, V. B. (2003). *Students of Lviv university in 1900–1914: historical and sociological aspect* (PhD thesis abstract). Lviv).
2. Высочайше учрежденный общий устав Императорских Российских Университетов. (1887). В *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е.* (Т. 1–33; Т. IV: 1884 г.). Санкт-Петербург (The highest established general charter of the Imperial Russian Universities. (1887). In *Complete Collection of Laws of the Russian Empire.* 3rd collection. (Vol. 1–33, Vol. IV: 1884). St. Petersburg).
3. Гурак, І. Ф. (2005). *Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01). Івано-Франківськ (Hurak, I. F. (2005). *Ukrainian Students in the Socio-Political Life of Eastern Galicia (60ies of the XIX – early XX centuries)* (PhD thesis abstract). Ivano-Frankivsk).
4. Драч, О. (2011). *Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст.* Черкаси (Drach, O. (2011). *Higher female education in the Russian empire of the second half of the XIX and early XX centuries.* Cherkasy).
5. Закон України «Про вищу освіту». (2014). Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (*Law of Ukraine "On Higher Education"*. (2014). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>).

6. Кобченко, К. (2007). «Університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів. Київ (Kobchenko, K. (2007). *“University of St. Olga”: history of Kiev higher women’s courses*. Kiev).

7. Ковалюк, Р. (2001). Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ (Kovaliuk, R. (2001). *Ukrainian student movement in the western lands of the XIX and XX centuries*. Lviv: Ukrainian Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypiakievych of National Academy of Sciences of Ukraine).

8. Косінова, Г. О. (2003). Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX століття (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01). Харків (Kosinova, H. O. (2003). *Kharkiv University in the late XIX – early XX century* (PhD thesis). Kharkiv).

9. Крикун, М. (1998). Студентські організації Львівського університету на початку XX ст. (1900–1914 рр.). В *Lwow. Miasto. Spoleczestwo. Kultura. Krakow*, 2 (Krikun, M. (1998). Student organizations of Lviv University in the early XX century (1900–1914). In *Lwow. Miasto. Spoleczestwo. Kultura. Krakow*, 2).

10. Кругляк, М. Э. (2013). Реакция студентов Российской империи на события Первой мировой войны в 1914–1917 гг. (на материалах Украины) *Русин*, 3 (37), 109–125 (Kruhliak, M. E. (2013). The reaction of the students of the Russian Empire to the events of the First World War in 1914–1917 (on materials of Ukraine) *Rusin*, 3 (37), 109–125).

11. Moklak, J. (2013). *Nauczynia contra Galicja. Ukraińskie szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego, 1907–1914*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica».

12. Монолатій, І. (2014). Освіта як коригувальний фактор міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в імперську добу. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*, 19, 1 (Monolaty, I. (2014). Education as a corrective factor of interethnic relations in the Western Ukraine during the imperial period. *Ukrainian science: past, present, future*, 19, 1)

13. Музичко, О. Є., Хмарський, В. М. (2015). Професорська та студентська корпорації. Новоросійський університет у 1865–1920 роках. В І. М. Коваль (ред.), *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. Одеса: Одеський національний університет (Muzychko, O. Ye., Khmarskyi, V. M. (2015). Professorial and student corporations. Novorossiisk University in 1865–1920. In I. M. Koval (Ed.), *Odesa national university named after I. I. Mechnykov. History and Modernity (1865–2015)*. Odesa: Odesa National University).

14. Пахолків, С. (2014). Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів: ЛА «Піраміда» (Pakholkiv, S. (2014). *Ukrainian intelligentsia in the Habsburg Galicia: educated layers and emancipation of the nation*. Lviv: LA “Pyramid”).

15. Сірополко, С. О. (2001). *Історія освіти в Україні*. Львів: Афіша (Siropolko, S. O. (2001). *History of education in Ukraine*. Lviv: Poster).

16. Струкова, Г. О. (2002). Склад студентства Харківського університету напр. XIX – на поч. XX ст. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, 556 (Strukova, H. O. (2002). Composition of students of Kharkiv University at the end of the XIX – at the beginning XX century. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, 556).

17. Фартучна, Г. В., Купчик, О. Р. (2013). *Студентство міста Києва у суспільно-політичному житті України (1900–1917 рр.)*. Київ: ПП «КП» УкрСІЧ» (Fartuchna, H. V., Kupchik, O. R. (2013). *Students of the city of Kiev in the social and political life of Ukraine (1900–1917)*. Kyiv: PE “KP” UkrSich”).

18. *Центральний державний історичний архів у м. Київ. Ф. 707. Оп. 83. Спр. 6 (Central state historical archive in Kyiv. F. 707. Descr. 83. Case 6).*

19. *Центральний державний історичний архів у м. Львів. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 76 (Central state historical archive in Lviv. F. 362. Descr. 1. Case 76).*

20. Яремчук, В. Д., Проданюк, Ф. М. (2015). Студенти Наддніпрянської України у XIX – початку XX стст.: правовий статус, соціально-національний склад та матеріальне становище. *Наукові студії, XXI, 5, 7, 129–147* (Yaremchuk, V. D., Prodaniuk, F. M. (2015). Students of the Dnieper Ukraine in the XIX and early XX centuries: legal status, social and national composition and material situation. *Scientific studios, XXI, 5, 7, 129–147*).

РЕЗЮМЕ

Корж-Усенко Лариса. Права и обязанности участников педагогического процесса в высшей школе: ракурс ретроспективы.

В разведке предпринята попытка раскрытия социально-правового статуса и престижности труда научно-педагогических кадров, ряд привилегий, которые предоставлялись преподавателям высшей школы в условиях Российской и Австро-Венгерской империй. Выявлен уровень материального и социального обеспечения, национальные, социальные и гендерные особенности профессорско-преподавательского состава. Осуществлен полиаспектный анализ студенческого контингента, охарактеризовано правовое положение воспитанников высших учебных заведений. Проанализирована реализация участниками педагогического процесса в высшей школе Украины в начале XX века ряда академических, корпоративных, гражданских и политических прав, права социальной защиты.

Ключевые слова: преподаватели высшей школы, научно-педагогические кадры, профессорско-преподавательский состав, студенты, права и обязанности, университет, высшее учебное заведение.

SUMMARY

Korzh-Usenko Larisa. Rights and duties of the participants of the pedagogical process in higher school: perspective of retrospective.

The article reveals the development of the legal status of participants of the pedagogical process in the higher school on the territory of Ukraine at the beginning of the XX century. A number of duties of the teacher of higher school, relevant for the teaching staff of the Russian and Austrian empires are distinguished, in particular: to have the corresponding scientific degree and professional qualification; to realize the high social mission of the scientist, to be the leader of the national (state) policy in the field of higher education, to take an active part in the life of the higher education institution and to be involved in the development of a strategy for the development of higher education; to provide the appropriate scientific and methodological level of teaching, to prepare articles, monographs, reviews, to conduct the guidance of dissertations of the applicants of scientific degrees; to care about professional self-improvement (foreign internships, conferences, work in scientific societies); to carry out an educational function among the population.

The complex of rights, inherent for teachers of education institutions on the territory of Ukraine, is generalized, namely: academic (in the sense of the implementation of the freedom of teaching and scientific creativity), corporate (participation in meetings of collegial and advisory bodies), civil and political (freedom of speech and conscience, protection of own honor and dignity, the right to choose and be elected to bodies of state power and local government), the right of social protection (for decent wages, pension provision and sufficient life level).

It is proved that the stabilization of the legal personality of the teachers of the Russian Empire at the beginning of the XX century was not made possible by the strict censorship of teaching aids, the verification of "political trustworthiness" of the content of training courses and dissertations, vigilant police surveillance, etc.

The list of duties and opportunities for students to realize academic, corporate, civil and political rights, social protection rights, peculiarities of emancipation processes in the student environment, successes and failures of youth in overcoming social, national, gender discrimination in the conditions of the Russian and Austrian empires are found out. The significance of positive and negative motivation for strengthening the legal status of student youth and ensuring versatile personality development are revealed.

Key words: *teachers of higher school, scientific-pedagogical staff, faculty, students, rights and duties, university, higher education institution.*

УДК:378.147.016.091.4Кілпатрик:81'243:[378.4:61]

Алла Куліченко

Запорізький державний медичний університет

ORCID ID 0000-0003-1469-3816

DOI 10.24139/2312-5993/2017.07/189-200

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. Г. КІЛПАТРИКА ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті зосереджено увагу на трьох фундаментальних працях В. Г. Кілпатрика – «Метод проектів. Використання цілеспрямованої дії в навчально-виховному процесі» (1918), «Основи методу» (1925) та «Виховання в умовах цивілізаційних змін» (1926). Під час аналізу педагогічних ідей виокремлено такі ключові постулати, які рекомендовано враховувати та використовувати на заняттях з іноземних мов для медичних та фармацевтичних спеціальностей: філософія освіти; специфіка методу навчання; формула «Стимул – Реакція» та її зв'язок із навчанням; цілеспрямована дія та інтерес; класифікація навчання; компоненти навчання; види начальних цілей; метод проектів; класифікація методу проектів; переваги та недоліки методу проектів.

Ключові слова: *педагогічні ідеї, В. Г. Кілпатрик, метод проектів, класифікація проектів, викладання, іноземні мови, рекомендації, медичний університет.*

Постановка проблеми. Останнім часом у зв'язку з поступовим входженням України до європростору спостерігається жвавий інтерес до вивчення іноземних мов. Українці прагнуть гідно представити свою країну на міжнародній політичній, економічній, науковій арені, налагодити інтернаціональні зв'язки та пізнати світ. Важливим елементом у цьому процесі стає знання іноземних мов, зокрема англійської. Проте, ураховуючи використання в середній та вищій школах застарілих методів навчання й незадовільної матеріально-технічної бази, відсутності мотивації в педагогів до самоосвіти, у більшості випадків спостерігаємо низький рівень іншомовної компетенції в учнів та студентів. Тому згідно з Указом Президента України від 23.06.2013 № 344/2013 «Про Національну